

Sluttelig må værkets redaktører prise sig lykkelige for, at man i Danmark ikke er underlagt amerikansk erstatningsret. For de vil blive skyldige i, at mange, der måtte forsøge at henvise - i al fald konsistent - til værket, grånes før tid. Normalt angives et bogværks hovedtitel med stor skrift og undertitlen med lille. Bind I og II har således hovedtitlen *Dansk Forvaltningshistorie* og undertitlen *Stat, forvaltning og samfund*, mens bind 3 kun bærer undertitlen som sin hovedtitel og i øvrigt - i modsætning til de to første bind - hverken på værkets ryg eller andetsteds betegnes med romertal. Forvirringen øges, når man i forordet til Bind I af en af værkets hovedredaktører bliver belært om, at undertitlen i virkeligheden er hele værkets titel (p. XIX). Hvordan har redaktørerne selv tænkt sig at henvise til værket? Og bedre bliver det ikke med tidsangivelserne. Bind II angiver, at det dækker tiden fra 1901 og frem til 1953, altså fra systemskiftet og frem til seneste grundlovsændring. Men bind 3 angiver, at det dækker tiden efter 1950, altså et overlap med Bind II på tre år? Forvirringen øges yderligere, når man i bind 3's forord bliver gjort opmærksom på, at bindet vil dække efterkrigstidens forvaltningshistorie. Man må gå ud fra, at der menes tiden efter 2. Verdenskrig, og den stoppede som bekendt i 1945. Lidt stærkere koordinering redaktionen imellem kunne have sparet læseren for nogen forvirring. Disse indvendinger skal dog ikke skygge for den samlede vurdering af værket, som indledte denne anmeldelse, at der er tale om en faglig sværvægter.

Erik Albæk
Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning
Aalborg Universitet

Bent Jensen, *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965*, Odense: Odense Universitetsforlag, 1999, 684 s., kr. 350,00.

Sovjetunionens sammenbrud i 1991 medførte blandt andet en delvis åbning af tidligere utilgængelige arkiver, og denne åbning har Bent Jensen, der er professor ved Syddansk Universitet Odense, benyttet til omfattende studier, der har resulteret i en række artikler og en enkelt større bog om Bornholm 1945-46 (*Den lange befrielse*, 1996). Den foreliggende bog er en fortsættelse og sammenfatning af disse arbejder. Det må nok medgives, at bogen herved har fået en vis slagside, idet problemet Bornholm indtager en ganske dominerende plads i fremstillingen, men til gengæld - og det er en enorm fordel - får læseren en *samlet* præsentation af forholdet mellem Sovjetunionen og Danmark i den pågældende periode.

Forfatteren understreger indledningsvis, at væsentlige dele af de sovjetiske arkiver fortsat er lukkede, således især de hemmelige tjenesters og de militære arkiver. Stort set kan man sige, at han har haft adgang til det lavere hierarki i udenrigsministeriet, og flere steder i den efterfølgende fremstilling fremhæver han, at indstillinger fra de lavere placerede embedsmænd blev tilsidesat på det egentlige beslutningsniveau. Det er vel i øvrigt en almindelig erfaring, at jo højere

Sluttelig må værkets redaktører prise sig lykkelige for, at man i Danmark ikke er underlagt amerikansk erstatningsret. For de vil blive skyldige i, at mange, der måtte forsøge at henvise - i al fald konsistent - til værket, grånes før tid. Normalt angives et bogværks hovedtitel med stor skrift og undertitlen med lille. Bind I og II har således hovedtitlen *Dansk Forvaltningshistorie* og undertitlen *Stat, forvaltning og samfund*, mens bind 3 kun bærer undertitlen som sin hovedtitel og i øvrigt - i modsætning til de to første bind - hverken på værkets ryg eller andetsteds betegnes med romertal. Forvirringen øges, når man i forordet til Bind I af en af værkets hovedredaktører bliver belært om, at undertitlen i virkeligheden er hele værkets titel (p. XIX). Hvordan har redaktørerne selv tænkt sig at henvise til værket? Og bedre bliver det ikke med tidsangivelserne. Bind II angiver, at det dækker tiden fra 1901 og frem til 1953, altså fra systemskiftet og frem til seneste grundlovsændring. Men bind 3 angiver, at det dækker tiden efter 1950, altså et overlap med Bind II på tre år? Forvirringen øges yderligere, når man i bind 3's forord bliver gjort opmærksom på, at bindet vil dække efterkrigstidens forvaltningshistorie. Man må gå ud fra, at der menes tiden efter 2. Verdenskrig, og den stoppede som bekendt i 1945. Lidt stærkere koordinering redaktionen imellem kunne have sparet læseren for nogen forvirring. Disse indvendinger skal dog ikke skygge for den samlede vurdering af værket, som indledte denne anmeldelse, at der er tale om en faglig sværvægter.

Erik Albæk
Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning
Aalborg Universitet

Bent Jensen, *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965*, Odense: Odense Universitetsforlag, 1999, 684 s., kr. 350,00.

Sovjetunionens sammenbrud i 1991 medførte blandt andet en delvis åbning af tidligere utilgængelige arkiver, og denne åbning har Bent Jensen, der er professor ved Syddansk Universitet Odense, benyttet til omfattende studier, der har resulteret i en række artikler og en enkelt større bog om Bornholm 1945-46 (*Den lange befrielse*, 1996). Den foreliggende bog er en fortsættelse og sammenfatning af disse arbejder. Det må nok medgives, at bogen herved har fået en vis slagside, idet problemet Bornholm indtager en ganske dominerende plads i fremstillingen, men til gengæld - og det er en enorm fordel - får læseren en *samlet* præsentation af forholdet mellem Sovjetunionen og Danmark i den pågældende periode.

Forfatteren understreger indledningsvis, at væsentlige dele af de sovjetiske arkiver fortsat er lukkede, således især de hemmelige tjenesters og de militære arkiver. Stort set kan man sige, at han har haft adgang til det lavere hierarki i udenrigsministeriet, og flere steder i den efterfølgende fremstilling fremhæver han, at indstillinger fra de lavere placerede embedsmænd blev tilsidesat på det egentlige beslutningsniveau. Det er vel i øvrigt en almindelig erfaring, at jo højere

man kommer op i hierarkiet, des mere sparsomt eller vanskeligt tilgængeligt bliver materialet. Men selv med denne begrænsning er der rigeligt at tage fat på.

Fremstillingen er meget detaljerig – sine steder vel også unødigt detaljerig – men for oversigtens skyld kan man måske skelne fire perioder. Den første går fra 1945 til 1951-52, den anden omfatter baseproblemet 1952-53, den tredje Khrustjov-periodens begyndelse og den fjerde perioden 1960-65. Det behøver næppe at påpeges, at denne opdeling er meget grov og omtrentlig.

Den første periode er kendetegnet ved to ting. Den første er en helt enorm dansk frygt for, hvad Sovjetunionen kunne finde på at foretage sig over for Danmark og – som følge deraf – idelige danske bestræbelser på at imødekomme krav og ønsker, som man forestillede sig, at Sovjetunionen kunne fremkomme med samt endelig bortforklaring af danske handlinger, der kunne opfattes som rettede mod Sovjetunionen. Blandt de sidste hørte forsøgene på at bortforklare, at Danmarks tilslutning til Atlantpagten skyldtes frygten for Sovjetunionens hensigter. Blandt de første var først og fremmest problemet Bornholm, som Bent Jensen allerede har belyst udførligt i den tidligere nævnte bog. Det kan tilføjes, at de danske ambassadører i Moskva var af ringe hjælp med hensyn til oplysninger om Sovjetunionens hensigter. Eksempelvis fejlvurderede ambassadør Monrad-Hansen i januar 1949 fuldstændig forventede sovjetiske reaktioner på Danmarks tilslutning til Atlantpagten. Tilsvarende fejlvurderinger fremkom i øvrigt også senere. Årsagen er ikke vanskelig at finde. „Mulighederne for at danne sig et korrekt billede af begivenhederne og forhold her er særdeles vanskelige og usikre på grund af den velorganiserede og systematiske isolation af udlændinge i almindelighed og diplomater i særdeleshed“ skrev chargé d'affaires Hans Møller i 1950. Alt dette er der vel ikke så meget overraskende og nyt i.

Mindre kendt er den anden ting, der kendetegner perioden, og det er her, at de sovjetiske kilder kommer til hjælp. Der er intet i dette materiale, som tyder på, at Sovjetunionen på noget tidspunkt havde forestillinger om en mere aggressiv politik over for Danmark. Selv reaktionerne på den danske tilslutning til Atlantpagten var temmelig moderate. Den danske frygt var derfor – om end fuldt forståelig – ganske ubegrundet. Dette er virkelig haren over for bjørnen og ligner på flere måder dansk politik over for Tyskland i 1930'erne. Mere generelt kan man sige, at det er en typisk adfærd for en småstat over for den nærmest liggende stormagt. Sådanne generelle betragtninger kommer forfatteren dog ikke ind på.

Den anden periode, baseproblemet 1952-53, er måske bogens mest spændende. Især Sovjetunionens tredje note, fra januar 1953, vakte en vældig aktivitet og bekymring i udenrigsministeriet. Skulle man svare – og i givet fald hvad – eller skulle man lade være? Det lykkedes Nils Svenningsen, udenrigsministeriets direktør, i februar-marts at affatte to analyser, som nåede stik modsatte konklusioner. I den første mente han, „forbløffende“ som Bent Jensen skriver, at den sovjetiske note ikke gav anledning til forøgede bekymringer, mens han godt en måned senere tilkendegav, at Danmark måtte give efter. Denne sidste konklusion hvilede i øvrigt – som så meget andet – på den fejlagtige antagelse,

at Sovjetunionen i tilfælde af baseetablering ville besætte Bornholm. Det var også ud fra denne antagelse, at regeringen (forgæves) forsøgte at få en NATO-garanti for Bornholm. Som for længst bekendt endte Danmark med at sige nej, og det skete blandt andet – måske hovedsageligt – af indenrigspolitiske grunde. Grundlovssagen stod for døren med to folketingsvalg, og det kunne gøre det tiltrækkende for Socialdemokratiet at distancere sig fra den borgerlige regering og nærme sig de Radikale. Men det er helt forståeligt, at Sovjetunionen – som forfatteren understreger tydeligt – drog den konklusion, at Danmark var påvirkelig over for pres. Der kan her være grund til at fremhæve en væsentlig pointe vedrørende Bornholm i bogen, en pointe som her er fremstillet tydeligere end i den tidligere Bornholm-bog. Den danske regering havde i sin note af 8. marts 1946 lovet, at den ville kunne overtage administrationen af Bornholm uden deltagelse af fremmede tropper, altså et helt tidsbegrænset løfte, men dette fortolkede sovjetiske ambassadører senere sådan, at der *aldrig* måtte komme fremmede tropper til Bornholm. Med udenrigsminister Bjørn Krafts tale i april 1953 gav den danske regering *de facto* en accept af dette synspunkt.

Bent Jensens fremstilling af baseproblemet er mere dybtgående end den, som Paul Villaume kunne give i sin disputats (*Allieret med forbehold*, 1995), fordi Villaume dengang selvfølgelig ikke havde adgang til det sovjetiske materiale og på grund af et vrangvilligt danske udenrigsministerium heller ikke til det danske materiale.

Den tredje periode er igen præget af to forhold. Det første er, at Sovjetunionen med Khrustjov i spidsen følte sig overbevist om, at Sovjetunionen efterhånden ville overhale USA. Denne holdning afspejlede sig tydeligt i den sovjetiske ambassadørs holdning over for den danske regering – selv om man vel ikke helt kan udelukke individuelle forskelle mellem de forskellige ambassadører. Det andet og mere interessante er, at Danmark omsider var ved at forlade sin „hare-politik“, på vej til at forlade en småstats- og neutralitetsopfattelse. Den klare konflikt mellem disse to opfattelser kom frem i en bitter meningsudveksling mellem H.C. Hansen og Levytkin i september 1959 og i øvrigt senere med Jens Otto Krag. Selv om Danmark – selvfølgelig – fortsat lagde vægt på at føre en „uprovokerende“ politik over for Sovjetunionen (H.C. Hansen 1958), var der i disse samtaler tale om to ligeværdige parter, så på en vis måde kan man sige, at dansk udenrigspolitik – omsider – havde nået et vendepunkt. Af denne grund er den følgende periode af mindre interesse og er også i bogen behandlet mindre omfangsrigt end de foregående perioder. Nu var positionerne lagt fast og Sovjetunionens påvirkningsmuligheder over for Danmark blevet fjernet eller væsentligt begrænset. De sovjetiske advarsler mod etableringen af den tysk-danske enhedskommando blev derfor uden effekt. „Det er bemærkelsesværdigt, hvor roligt og tillidsfuldt den danske regering stod imod det sovjetiske pres – også da dette blev udvidet ved at inddrage Finland i spørgsmålet“, skriver Bent Jensen med noget, der nærmer sig beundring.

I det foregående er slet ikke omtalt et område, som i fremstillingen spiller en stor rolle – eller i hvert fald tager megen plads – nemlig forbindelsen mellem Sovjetunionen gennem dets danske ambassade og det danske kommunistparti.

Man har naturligvis længe vidst, at kommunisterne plejede tætte kontakter med den sovjetiske ambassade og ment, at de også gav oplysninger om danske politiske, økonomiske og militære forhold. Dette bliver til fuldstændig overflod bekræftet i den foreliggende undersøgelse og ikke nok med det. Man har selvfølgelig antaget, at kommunisternes oplysninger gik videre til Moskva, enten til det sovjetiske kommunistpartis centralkomite eller til udenrigsministeriet, men her bliver det – for første gang – omhyggeligt dokumenteret. Som blot et enkelt, tydeligt eksempel kan anføres, at den sovjetiske ambassade i maj 1959 fremsendte et referat af en samtale med Ib Nørhund, bilagt Nils Svenningsens fortrolige skrivelse til departementschefer mv. om kontrol med personer, der rejste til Sovjetunionen. Der var tydeligvis aldeles ingen begrænsninger i DKP's illoyalitet. Til gengæld viser bogen også, at PET var lige i hælene. Bagudskuende er det svært at komme uden om, at der var noget nærmest komisk ved DKP's stadig mere skingre og desperate erklæringer, der tydeligvis var præget af svaghed og ikke af styrke, men dengang var bekymringen over for partiet overordentlig reel.

I indledningen til bogen fremkommer Bent Jensen med, hvad man kunne kalde sin tese, nemlig at Danmark i kraft af sin beliggenhed *måtte* være af interesse for Sovjetunionen. I den noget bløde formulering kan tesen vel ikke bestrides, men fremstillingen viser på den anden side, at Danmark ikke havde nogen høj prioritering i det sovjetiske beslutningsmilieu i forhold til andre problemer. Som nævnt blev adskillige indstillinger fra de lavere instanser i udenrigsministeriet underkendt højere oppe, og danske myndigheder tog gang på gang fejl i antagelser om dramatiske sovjetiske reaktioner. Bent Jensen berører også prioriteringsspørgsmålet, når han fastslår, at i „mange og vigtige henseender var den sovjetiske politik over for Danmark en funktion af Kremls generelle politik i det tyske spørgsmål“.

Bent Jensen fremhæver også i sin indledning, at drivkraften i sovjetisk udenrigspolitik var den marxistisk-leninistiske tro på socialismens, dvs. sovjet-socialismens, endelige sejr. I sin afslutning svinger han sig endda op til spekulationer om, hvor lykkelig Rusland og hele den øvrige verden ville have været, hvis man havde undsluppet det sovjetiske diktatur. Lader man disse spekulationer fare, bliver tilbage spørgsmålet om drivkraften i sovjetisk udenrigspolitik. Holder man sig til den foreliggende undersøgelse, et fra sovjetisk synspunkt så forholdsvis perifert problem som forholdet til Danmark, må man sige, at det er meget svært at få øje på den marxistisk-leninistiske, dvs. den ideologiske, dimension. Klart nok anvender de forskellige sovjetiske ambassadører denne retorik, men det er netop retorik i den forstand, at det jo ikke efterfølges af konkrete handlinger.

Det er et meget omfangsrigt værk, som Bent Jensen her har fremlagt, som nævnt meget detaljerigt og derfor også noget uoverskueligt. Men det er et helt grundlæggende arbejde vedrørende et væsentligt og hidtil ganske utilstrækkeligt belyst problem i dansk udenrigspolitik. Bogen bringer vel ikke de store „afsløringer“, men den giver trods begrænsningerne i arkivadgang for første gang indsigt i sovjetiske overvejelser og planer vedrørende Danmark. Der er al grund til at håbe, at Bent Jensen finder lejlighed til at skrive en fortsættelse af værket.

Lise Lyck, *Erhvervsvilkår i Grønland*, Nordic Press, 2000, 170 sider, kr. 199,00.

Den samfundsmæssige debat i Grønland, herunder debatten om Grønlands industristruktur, har længe været præget af en snæver økonomisk diskurs, hvor de sociale og dybdestrukturelle elementer af den samfundsmæssige analyse har tendens til at blive ignoreret og tilsidesat. Økonomisk-finansielle udredninger har der været nok af, men der har længe manglet en overordnet analyse af den grønlandske industristrukturs komposition, der er i stand til at overkomme både økonomistiske og empiricistiske faldgruber. Nærværende bog af Lise Lyck er et velkomment forsøg på at bevæge sig ud over de ovennævnte begrænsninger, idet Lyck i sit forord klart understreger „at det grønlandske samfund og dets udvikling ikke kan forstås inden for en ren økonomisk teoretisk ramme“ (p. 11). Lyck søger således at opbygge en analyseramme, som hun kalder „holistisk“ i den forstand, at den søger at bevæge sig ud over det klassiske makro-økonomiske paradigme og herigennem tilsigter „en social environment tilgang“ (p. 137), der i princippet tager alle essentielle faktorer i betragtning. Den teoretiske strategi er at benytte en „business environment“ og en samfundsstrukturel analysevinkel. Bogen er således på rette spor; den tilstræber at levere et produkt, der er hårdt brug for. Den ambitiøse intention om at levere en egentlig allround holistisk analyse af Grønlands erhvervsstruktur bliver dog kun delvist ført ud i livet, således at bogen kan karakteriseres som et væsentligt skridt i den rigtige retning, men uden at behovet for en mere fuldført fremstilling indfries. I den forstand består bogen af tentative elementer, der hver for sig indeholder stærke analytiske indsigter, men som ud fra det almene ideals målstok fremstår for mosaik-agtig. De forskellige „approacher“ udgør så langt fra et integralt hele. Problemet med bogen ligger således primært på det teoretiske niveau, og den må snarere opfattes som et eksperiment med en ny begrebsramme end som en mere konsolideret teoretisk fremstilling af emnekredsen. Vanskeligheden med at få skabt et integralt analysecenter bliver ikke mindre af det metodiske standpunkt, som forfatteren arbejder med, idet princippet om „metodisk pluralisme“ let kan komme til at virke som en hindring frem for en (postuleret) genvej til en holistisk teori. Metodisk pluralisme kan meget let i praksis lede til en type af anti-intellektualisme på det systemteoretiske plan og dermed til en type af skepticisme over for den generelle teoris nødvendighed.

Men bogens mangler i forhold til teoretisk integration bliver i væsentlig grad opvejet af den blomstrende rigdom af ideer og af de mange sensitive delanalyser, som værket tilbyder læseren. Ligesom forfatteren har sans for at få de rigtige elementer bragt på banen. Ikke mindst fremstår begrebet om „business environment“ (kapitel 4) som et lovende begreb for en videre analyse af betingelserne for økonomisk dynamik. Et begreb, der let kan kobles til begrebet om